

6. Фещур Р.В. Використання симулятивних регресійних моделей у фінансовому плануванні / Р.В. Фещур, І.Б. Олексів, М.Р. Тимошук // Маркетинг та логістика в системі менеджменту : тези доп. III Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 9-11 лист. 2000 р.). – Львів : Вид-во НУ "Львівська політехніка", 2000. – С. 301-303.

7. Соціальна відповідальність бізнесу: розуміння та впровадження. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.un.org.ua/?p=documents>.

8. Результати опитування: соціальна відповідальність бізнесу в Україні. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.un.org.ua/?p=documents>.

9. Основи соціального менеджменту: теоретичні аспекти та прикладні механізми / за заг. ред. Б. Андрушківа. – Тернопіль : ТзОВ "Терно-граф", 2007. – 1024 с.

10. Лучко М.Л. Етика бізнесу – фактор успіху / М.Л. Лучко. – М. : Изд-во "Ексмо", 2006. – 320 с. – (Професійні видання для бізнесу).

11. Тимошук М.Р. Симулятивна модель планування соціально-економічного розвитку підприємства / М.Р. Тимошук, Р.В. Фещур, Н.Р. Яворська // Статистична оцінка соціально-економічного розвитку : зб. наук. праць. – Хмельницький, 2007. – С. 42-46.

12. Тимошук М.Р. Планування соціально-економічного розвитку підприємств : монографія / М.Р. Тимошук, О.С. Кузьмін, Р.В. Фещур та ін. – К. : Вид-во УБС НБУ, 2007. – 449 с.

13. Рогов Г. Механізм формування фінансових результатів корпоративної соціальної відповідальності / Г. Рогов // Економіст : наук. журнал. – 2009. – № 6. – С. 49-53.

14. Бутко М. Генезис соціальної відповідальності бізнесу та її становлення в Україні / М. Бутко, М. Мурашко // Економіка України : політико-економічний журнал. – 2009. – № 7. – С. 74-84.

Тимошук М.Р., Яворська Н.Р. Планирование социальных измерителей развития предприятий

Рассмотрены методологические принципы определения социальной ответственности бизнеса. Исследовано влияние совокупности соответствующих показателей на планирование социально-экономического развития. Предложены методика расчета расходов предприятия на социально-экономическое развитие и обобщенная экономико-статистическая модель как методологическая основа формирования стратегии социально-экономического развития предприятий.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, социальная ответственность бизнеса, методика расчета издержек, экономико-статистическая модель.

Tymoshchuk M.R., Yavorska N.R. The planning of enterprise development social measuring instruments

Methodological principles of business social responsibility determination were considered. The influence of the appropriate (proper) indices aggregate on social-economic development planning was studied. The methods of enterprise expenditure calculation for social-economic development and a generalized economic-statistic model as a methodological base of social-economic enterprise development strategy forming were suggested.

Keywords: social-economic development, business social responsibility, methods of expenditure calculation, economic-statistic model.

УДК 336.71:330.131.7

Доц. А.В. Фалюта, канд. екон. наук –
Львівський НУ ім. Івана Франка

ЕТАПИ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ БАНКУ

Досліджено банківські ризики та механізм управління ними. Визначено сутність ризиків банку та основні види ризиків, які постають перед банками у їхній діяльності. Подано характеристику категорії "управління ризиками банку" та з'ясовано основні складові цього управлінського процесу. Визначено етапи процесу управління ризиками банку. Подано рекомендації щодо удосконалення системи управління ризиками банку.

Ключові слова: банківська діяльність, ризики банківської діяльності, управління ризиками банку, оцінка ризиків банку, мінімізація банківських ризиків, контроль ризикової позиції банку.

Постановка проблеми. Банківська діяльність нерозривно пов'язана з ризиками, які щоразу зростають та супроводжують функціонування банків всюди і завжди. Щоденно банки мають справу з кредитним, валютним, процентним ризиком, ризиком ліквідності та ін., які й визначають рівень економічної безпеки та стабільності банків. Ефективне управління ризиками є неодмінною складовою системи управління банківським бізнесом, на реалізацію якого постійно повинні виділятися фінансові та інтелектуальні ресурси банків. В умовах нестабільності економіки це завдання постало ще більш актуально.

Загалом проблемний стан банківської системи переконливо доводить, що здійснення ефективних заходів, які сприятимуть зміцненню економічної безпеки банківської системи потребують розроблення удосконалених підходів до управління ризиками. Існуючі методики управління банківськими ризиками виявилися у своїй більшості неадекватними масштабам загроз від реалізації ризиків та спричинили глибоку фінансову кризу останніх років. Саме тому формування ефективної системи ризик-менеджменту банків з чіткою процедурою управління ризиками є проблемою надзвичайно актуальною, вирішення якої потребує глибокого наукового опрацювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велике значення вирішення проблеми забезпечення економічної безпеки та стабільності функціонування банків для України зумовило постійну увагу наукових кіл до різних її аспектів. Важливий внесок у вирішення низки завдань управління ризиками банків зробили С.М. Козьменко, О.М. Колодізев, В.М. Кочетков, Л.О. Омелянович, О.О. Папаїка, Л.О. Примостка, І.В. Сало, Ф.І. Шпиг та ін. Вивчення праць названих вчених дає змогу ґрунтовно підійти до з'ясування сутності поставленого наукового завдання, а також виявити питання, що залишилися невирішеними.

У сучасній економічній літературі недостатньо наукових розробок з питань комплексного підходу до процесу управління банківськими ризиками. Є неузгодженість в тлумаченнях базових понять, пов'язаних з ризиками банків. Потребують доопрацювання наукові пропозиції щодо виокремлення етапів управління ризиками банку з чітким визначенням завдань, які мають вирішуватися на кожному з етапів. Зважаючи на це, виникла об'єктивна необхідність подальшого дослідження проблем управління банківськими ризиками, але на основі системних підходів, з метою підвищення ефективності управління ризиками банків в Україні.

Постановка завдання. Це дослідження має за мету удосконалити систему управління ризиками банків для підвищення рівня економічної безпеки та стабільності банківської системи. Для реалізації зазначеної мети у роботі поставлено такі головні завдання:

- з'ясувати сутність та основні види ризиків, які постають перед банками у процесі їхньої діяльності;
- дослідити категорію "управління ризиками банку" і з'ясувати головні складові цього управлінського процесу;
- виокремити та охарактеризувати етапи управління ризиками банку і визначити завдання, які потрібно вирішувати на кожному етапі;

- визначити особливості виявлення, вимірювання, моніторингу ризиків банку та застосування способів їх мінімізації;
- сформулювати рекомендації щодо удосконалення системи управління ризиками банків в Україні.

Виклад основного матеріалу. Ризик (для банку) – це імовірність недоотримання доходів, додаткових витрат, втрати частини ресурсів та потенційних можливостей банку у разі здійснення (нездійснення) певних заходів і банківських операцій та прояву негативного впливу середовища. Оскільки повністю уникнути ризиків неможливо, то ними можна і потрібно свідомо керувати, пам'ятаючи про те, що усі ризики взаємопов'язані, а їх рівень постійно змінюється. Тому у процесі банківської діяльності треба не уникати ризику взагалі, а передбачати та зменшувати його до мінімального рівня.

Управління ризиками, зазвичай, спрямоване на забезпечення отримання банком відповідної винагороди за їх прийняття, і не має за мету повністю усунути ризики. Виняток становлять ті ризики, щодо яких не існує чіткого зв'язку між їх рівнем та величиною винагороди банку (наприклад, юридичний ризик, ризик ділової репутації, стратегічний, операційно-технологічний ризики тощо). Сама сутність "управління ризиками" зводиться до процесу, за допомогою якого банк виявляє ризики, проводить оцінювання їх величини, здійснює їхній моніторинг і контролює свої ризикові позиції, а також враховує взаємозв'язки між різними їх видами.

Видів ризиків банківської діяльності є дуже багато, класифікацію їх досить ґрунтовно подано у працях С.М. Козьменко [1, с. 380], В.М. Кочеткова [3, с. 97], Л.О. Примостки [5, с. 33], у напрацюваннях Національного банку України [4] та ін. Відповідно до нормативно-правових актів НБУ, основними ризиками, які постають перед банком у процесі його діяльності є: кредитний ризик, ринковий ризик, ризик ліквідності, ризик зміни процентної ставки, валютний ризик, операційно-технологічний ризик, ризик ділової репутації, юридичний ризик та стратегічний ризик. Саме ці ризики визначально впливають на економічну безпеку та стабільність функціонування банків і потребують розроблення комплексних підходів до управління ними.

Спільно наукою і практикою банківської діяльності (насамперед до цього долучилися найбільші банки України та банки з іноземним капіталом) розроблено широкий інструментарій впливу на ризик з метою його мінімізації та обмеження його максимальної величини і розвитку. Сюди належать і заходи, що спрямовані на зниження та передачу ризику, і способи його ідентифікації, і розмежування процесу управління ризиком на окремі етапи, висвітленню чого і присвячена дана стаття. Проте ризик був і залишається основним "наріжним каменем", що спричиняє втрату прибутку, зниження економічної безпеки та стабільності функціонування банків.

Одним з найважливіших засадничих аспектів управління ризиками банку є розмежування етапів процесу управління ризиками, на одному з яких і реалізується той чи інший метод мінімізації ризику. Різні науковці та установи виділяють неоднакову кількість таких етапів: Л.О. Примостка [5, с. 39] та Національний банк України [4] наводять по чотири етапи, С.М. Козьменко – п'ять [1, с. 376], а В.М. Кочетков – всього три [3, с. 100]. Незважаючи на різну кількість, у виокремлених етапах майже усіх науковців досить комплексно розписано процес управління ризиками банку, хоча дехто й опускає досить серйозні аспекти.

Проведений аналіз дав змогу виявити, що, наприклад, В.М. Кочетков не виокремлює такого етапу управління ризиками банку, як контроль за ризиком. Таку його позицію вважаємо хибною, або принаймні недовершеною, адже управління у будь-якій сфері діяльності чи будь-якими об'єктами та процесами обов'язково повинно включати функцію контролю за повнотою, результативністю та ефективністю здійснюваних управлінських заходів. Без контролю вважати процес управління завершеним, з точки зору сучасної науки та практики управління, не видається можливим.

Жоден із названих науковців не виділив такого етапу управління ризиками банку, як ухвалення рішення про прийом чи відмову від ризику. І це також їх упущення, адже завдяки саме цьому істотно регулюється як ризикованість окремих напрямів, так і діяльність банку загалом. Підтримувати судження, що банк завжди приймає усі ризики і тому цього етапу виділяти не потрібно, як це випливає з аналізу етапів названих науковців, також не можна. У цьому випадку банк швидко перетворився б на збиткову установу і збанкрутував. Крім того, у кожному банку прийняттю абсолютної більшості ризиків обов'язково передують їх обговорення, за результатами якого і ухвалюють остаточне рішення.

З урахуванням позицій різних науковців та враховуючи проведену дискусію, вважаємо, що у процесі управління ризиками банку необхідно виділяти п'ять основних етапів. Такими етапами є: 1) виявлення (ідентифікація) ризику; 2) вимірювання (аналіз та оцінювання) ризику; 3) ухвалення рішення про прийом чи відмову від ризику; 4) заходи, спрямовані на мінімізацію ризику; 5) моніторинг (контроль) позиції за різними видами ризиків та сукупного ризику банку (рис.).

Рис. Етапи процесу управління ризиками банку

Належне виявлення (ідентифікація) ризику – це, насамперед, вміння побачити ризик – визнати та зрозуміти усю складність і загрозливості нових угод, які укладає банк, а також наявних ризиків і ризиків, що можуть виникнути у зв'язку з потенційними викликами діяльності банку. Виявлення ризику повинно бути постійним, безперервним процесом, що має здійснюватися як на рівні окремої операції, так і на рівні напрямів діяльності банку і банку загалом. У процесі виявлення ризиків необхідно визначати і ґрунтовно описувати усі ризики, що є актуальними для банку протягом планового періоду. Завдання ж щодо виявлення ризиків мають покладатися і на виконавців банківських операцій, і на керівництво банку.

Надзвичайно важливим компонентом процесу ефективного управління ризиками вважаємо точне їх вимірювання. Воно здійснюється шляхом аналізу,

який спрямований на отримання необхідної інформації про структуру, властивості об'єкта ризику та наявних його видів. Ступінь ризику доцільно вимірювати втратами, які можуть настати у процесі реалізації ризику, імовірністю, з якою ці втрати можуть відбутися, а також тривалістю періоду впливу ризику. Коли ймовірність втрат висока, а розмір їх малий або навпаки – збитки малоймовірні, хоча й оцінюються як значні, то ризик вважаємо невисоким (малим). Проведене дослідження показало, що систему оцінювання ризиків необхідно створювати заздалегідь, адже втрати через її відсутність значно перевищують витрати на її створення та впровадження.

Третім етапом управління ризиками вважаємо безпосереднє прийняття рішення про прийом нового ризику банком чи відмову від нього. Таке усвідомлене рішення, на наш погляд, неможливе без проходження попередніх двох етапів, адже в іншому випадку ризик буде прийнято без розуміння його наявності та величини, що може мати негативні наслідки. Механізм прийняття управлінських рішень обов'язково має ґрунтуватися на оцінці ризиків і тому, як вони співвідносяться з особливостями діяльності банку. Керівництво має розуміти, які ризики і якою мірою може прийняти банк і чи виправдає очікувана доходність відповідний ризик. Цей етап безпосередньо позначається на економічній безпеці та фінансовій стабільності кожного банку без винятку.

Ухваливши рішення про прийом ризику, банк повинен почати вживати заходів щодо його мінімізації. Ці заходи можуть бути досить різними, що пов'язано з різними видами ризиків та особливостями управління ними. Проте, незалежно від виду ризику, заходи щодо їх мінімізації містять три основні способи: зниження, обмеження та передачу ризику. Зниження ризику відбувається, наприклад, шляхом прийняття застави чи поручительства, обмеження – через встановлення лімітів, а передача – шляхом страхування. Як елемент управління ризиками у своїй діяльності банки повинні також застосовувати прийом "уникнення ризику", що реалізується шляхом відмови від проведення операцій, які супроводжуються підвищенням його рівнем.

П'ятим етапом, який виділено в процесі управління ризиками банку, є моніторинг (контроль) позиції ризику. Відповідно до цього етапу, банки постійно мають проводити моніторинг ризиків (контролювати ситуацію з ними) для забезпечення безперервного відстеження величини ризиків і винятків із тих чи інших правил та для вжиття заходів щодо нівелювання усіх негативних тенденцій. Значною мірою моніторинг повинен здійснюватися завдяки інформаційним звітам структурних підрозділів та окремих посадових осіб, але велику роль має відігравати також внутрішній і зовнішній аудит та аналітична діяльність спеціалізованих служб банку. Звіти про моніторинг обов'язково мають бути регулярними, точними та інформативними і своєчасно подаватись відповідним посадовим особам.

Застосування усіх цих етапів управління ризиками банку на практиці дає змогу вчасно виявляти, оцінювати і знижувати, чи не допускати конкретні ризики у процесі банківської діяльності, контролювати ситуацію за ними. Проте викремлення самих лише етапів недостатньо, без високопрофесійної команди менеджерів, яка розуміє усю складність банківського бізнесу і його взаємозв'язок із зовнішнім середовищем ефективно управляти ризиками неможливо. Комплексний підхід до управління ризиками, який вибудовано в роботі, ґрунтується

на тому, що банк повинен не лише забезпечувати здатність контролювати величину окремих ризиків, а й їх сукупну величину з урахуванням ефекту кореляції.

З метою формування ефективної системи управління ризиками, кожен банк повинен розробити власну концепцію, яка б враховувала основні види ризиків та особливості їх прояву. Концепція управління ризиками повинна регулювати процес виявлення, оцінювання та контролю усіх видів ризиків на усіх рівнях організації, зокрема з урахуванням взаємозв'язку між різними їх категоріями, а також вирішити питання конфлікту завдань між необхідністю отримання доходу та мінімізацією ризиків. Управління ризиками потребує також прийняття рішень та вжиття заходів, спрямованих на мінімізацію, уникнення, пом'якшення ризиків, їх страхування, встановлення лімітів їхньої величини і безпосереднє прийняття ризику.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У банківській діяльності треба не уникати ризику взагалі, а передбачати та зменшувати його до мінімального рівня. Процес управління ризиками банку повинен охоплювати виявлення, вимірювання, ухвалення рішення про прийом чи відмову від ризиків, контроль за ними, а також широкий інструментарій впливу з метою нівелювання ризиків. Головними заходами щодо мінімізації фінансових втрат від прийнятих ризиків банком є їх зниження, обмеження та передавання іншим суб'єктам. Розроблена банком система управління ризиками повинна комплексно контролювати ризикові позиції банку з урахуванням кореляції різних видів ризиків як між собою, так і з зовнішнім середовищем.

Перспективи подальших досліджень механізму управління ризиками банків визначатимуться особливостями розвитку української та світової банківської системи. На сьогодні триває подальше вливання у банківську сферу іноземного капіталу, який приносить і нові технології управління ризиками. Водночас, нестабільність економіки України породжує нові чи модифіковані види ризиків, які постають перед банками. Тому подальші дослідження повинні бути спрямовані на удосконалення системного та індивідуального підходів до управління ризиками з урахуванням як іноземного досвіду, так і тенденцій розвитку економіки України.

Література

1. Козьменко С.М. Стратегічний менеджмент банку : навч. посібн. / С.М. Козьменко, Ф.І. Шпиг, І.В. Волошко. – Суми : ВТД "Університетська книга", 2003. – 734 с.
2. Колодізев О.М. Фінансовий менеджмент у банках: концептуальні засади, методологія прийняття рішень у банківській сфері : навч. посібн. / О.М. Колодізев, І.М. Чмутова, І.О. Губарева. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2004. – 408 с.
3. Кочетков В.М. Забезпечення фінансової стійкості сучасного комерційного банку: теоретико-методологічні аспекти : монографія / В.М. Кочетков. – К. : Вид-во КНЕУ, 2002. – 238 с.
4. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України; затверджені Постановою Правління НБУ від 02.08.2004 р., № 36. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.rada.gov.ua>.
5. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент у банку : підручник. – Вид. 2-ге, [перероб. та доп.] / Л.О. Примостка. – К. : Вид-во КНЕУ, 2004. – 468 с.
6. Сало І.В. Фінансовий менеджмент банку : навч. посібн. / І.В. Сало, О.А. Криклій. – Суми : ВТД "Університетська книга", 2007. – 314 с.
7. Фінансовий менеджмент у банку : навч. посібн. / Л.О. Омелянович, О.О. Папаїка, В.О. Орлова, А.Ф. Кононенко, О.В. Грицак, І.В. Попова, Г.О. Яцишина. – Донецьк : Вид-во "ДонДует", 2006. – 209 с.

Фалюта А.В. Этапы управления рисками банка

Исследованы банковские риски и механизм управления ими. Определены сущность рисков банка и главные виды рисков, с которыми сталкиваются банки в своей деятельности. Дана характеристика термина "управление рисками банка" и отмечены главные составляющие этого управленческого процесса. Определены этапы процесса управления рисками банка. Предложены рекомендации относительно усовершенствования системы управления рисками банка.

Ключевые слова: банковская деятельность, риски банковской деятельности, управление рисками банка, оценка рисков банка, минимизация банковских рисков, контроль рисковой позиции банка.

Falyuta A.V. Stages in bank risks management

This paper examines bank risks and mechanism of bank risks management. The nature of bank risks and the main types of risks that banks deal with in their activity have been defined there too. It also provides characteristic features of the "bank risks management" category and analyzes the main components of this managerial process. The paper describes stages of the process of bank risks management and gives recommendations concerning improvement of the system of bank risks management.

Keywords: bank activity, bank risks activity, bank risks management, bank risks evaluation, bank risks minimization, control of bank risk position.

УДК 33:343(477)

*Проф. М.І. Флейчук, д-р екон. наук;
магістрант М.В. Бабій – Львівська КА*

**НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ МОНОПОЛІЗАЦІЇ ТА ТІНІЗАЦІЇ
В УКРАЇНСЬКІЙ ЕКОНОМІЦІ**

Проаналізовано такі явища, як корупція, монополізація та тінізація з метою виявлення причин їх наявності в українській економіці. Висвітлено результати телефонних опитувань за 2011 р. Наведено приклади боротьби з корупцією в інших країнах зі схожою економічною та політичною ситуацією. Наведено рекомендації щодо методів боротьби з цими явищами.

Ключові слова: корупція, монополізація, тінізація, економіка, хабарництво.

У цій роботі розглядаємо головну проблему української економіки – корупція. За 20 років незалежності Україна зазнала чимало успіхів і невдач, однак лише кінцевий результат можна назвати показовим. Україна не досягла ані економічного, ані соціального успіху, а безліч можливостей було змарновано. Українська економіка скута монополізацією та тінізацією. Ані іноземні, ані внутрішні інвестори не бачать перспектив розвитку вітчизняної економіки. І це при тому, що Україна володіє колосальним потенціалом, який поволі зникає з кожним роком.

В Україні проблеми тінізації економіки і корупції досліджували такі вчені, як: З. Варналій, О. Власюк, В. Бородюк, В. Базилевич, Я. Жаліло, С. Коваленко, В. Попович та інші. Напрацювали відповідні методи дослідження тінізації економічних процесів та механізмів ілєгалізації світової економіки, протидії корупції зарубіжні вчені, зокрема: Дж. Гроссман, Гж. Колодко, Ю. Латов, Дж. Патенгіл, Е. Фейг, Дж. Бгагваті, М. Беднарський, Д. Кассал, Г. Коллінз, Р. Бромлі та ін.

Мета роботи – виявлення причин занепаду української економіки та внесення пропозицій щодо вирішення існуючих проблем.

З 28 по 30 червня 2011 р. працівники з Інституту Горшеніна провели телефонне опитування українців щодо поширення корупції в Україні. Як виявилось, більшість українців (87,0 %) вважають, що в Україні – найвищий рівень хабарництва. 56,3 % респондентів вважають, що хабарництво "дуже поширене", 30,7 % – що "поширене", 9,3 % не поширене взагалі. Давати гроші і робити подарунки доводилося 68,5 % громадян. Більше половини українських громадян, а саме 57,6 %, вважають найбільш ефективними заходами боротьби з корупцією посилювання відповідальності за корупційні дії. 45,3 % осіб до таких заходів відносять реформування судової системи, а 39,3 % – посилення контролю діяльності чиновників з боку суспільства. 13,2 % респондентів вважають ефективними заходами боротьби з корупцією легалізацію найменш соціально небезпечних видів хабарництва ("подарунки" лікарям, вчителям і так далі), підвищення рівня самосвідомості громадян (11,2 %) і надання правоохоронним органам додаткових повноважень (8,1 %). Варіанту "інше" надали перевагу 5,7 % українців, важко відповісти на це питання – 9,1 %. Також задавали питання щодо нового антикорупційного закону. 72,1 % респондентів не вірять у його ефективність, 14,8 % – вважають, що він подолає корупцію, а 13,1 % опитуваним було важко відповісти [4].

Міжнародна неурядова організація Transparency International 2011 р. обнародувала щорічний рейтинг "Індекс сприйняття корупції". Лише за рік Україна опустилася від 134-го до 159 місця зі 182 країн. У таблиці наведено компаративний аналіз у розрізі окремих країн.

Табл. Індекс сприйняття корупції [1]

Назва країни	Місце у рейтингу	Кількість балів
Нова Зеландія	1	9,5
Німеччина	14	8,0
США	27	7,1
Китай	75	3,6
Росія	143	2,4
Україна	152	2,3

1 липня 2011 р. набув чинності Закон України "Про засади запобігання та протидії корупції". Сам факт наявності цього закону вселяє оптимізм, оскільки він покликаний зменшити корупцію в Україні. Однак цей закон має недоліки, головний з яких полягає у невизначеності багатьох ключових понять. Можливості уникнення його ключових положень досить широкі, а деякі санкції занадто м'які. Чиновники різних рівнів, на яких поширюється закон, повинні дотримуватися багатьох обмежень, однак для їм не буде важко уникнути їх. Наприклад, за суміщення посад та отримання хабарів антикорупційним законом передбачено лише штрафи, які можуть легко оплатити чиновники. Ми вважаємо, що за такі порушення чиновника потрібно зняти з посади. Як відомо, під час реформ у Грузії кількість чиновників була скорочено у 20 разів, а зарплати тих, хто залишився, підняті у 15 разів. За таких умов кожен чиновник боятиметься назавжди втратити посаду, особливо якщо альтернативою буде тюремне ув'язнення. Отже, щоб закон почав по-справжньому діяти, потрібно чітко виписати його норми, за порушення яких передбачалася б конкретна відповідальність. Водночас не можна допустити порушення прав громадян та покарання невинних, тому до попра-